

ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ

ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΕΣ 2012

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

Διδαγμένο κείμενο

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

A. Γιατί η ηθική αρετή σχετίζεται με την ευχαρίστηση και τη δυσαρέσκεια ·γιατί εξαιτίας της ευχαρίστησης κάνουμε τα τιποτένια πράγματα, ενώ εξαιτίας της δυσαρέσκειας μένουμε μακριά από τα καλά. Γι' αυτό από τη μικρή μας ηλικία πρέπει να έχουμε πάρει εκείνη την αγωγή που θα μας κάνει, όπως λέει ο Πλάτων, ώστε να ευχαριστιόμαστε και να δυσαρεστούμαστε με όσα πρέπει. Δεν πρέπει όμως να το πούμε μόνον έτσι, ότι δηλαδή (η αρετή) είναι συνήθεια, αλλά και τι λογής είναι. Πρέπει λοιπόν να πούμε ότι κάθε αρετή, όποιου πράγματος είναι αρετή, και το ίδιο το πράγμα το κάνει να φτάσει στην πιο καλή κατάστασή του και το βοηθάει να εκτελέσει το έργο του με τον σωστό τρόπο, όπως, για παράδειγμα, η αρετή του ματιού κάνει το ίδιο το μάτι αξιόλογο και το έργο του. Γιατί με την αρετή του ματιού βλέπουμε καλά. Ομοίως και η αρετή του αλόγου κάνει και το άλογο τέλειο και ικανό να τρέξει και να κρατήσει τον αναβάτη και να σταθεί μπροστά στους εχθρούς. Αν λοιπόν έτσι συμβαίνει με όλα τα πράγματα, τότε και η αρετή του ανθρώπου θα μπορούσε να ήταν κάποια συνήθεια από την οποία γίνεται ο καλός άνθρωπος και από την οποία θα βοηθηθεί να εκτελέσει σωστά το έργο του.

B1. Στην προηγούμενη ενότητα ο Αριστοτέλης διατύπωσε την άποψη ότι ο άνθρωπος με τον εθισμό, τη συνεχή επανάληψη όμοιων ενεργειών, αποκτά τις «έξεις», δηλαδή τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα του. Με τη φράση («Σημείον δὲ δεῖ ποιῆσθαι ἡδονὴν ἢ λύπην τοῖς ἔργοις») ο Αριστοτέλης διασαφηνίζει ότι απόδειξη, κριτήριο, για το αν έχει αποκτηθεί μια «έξη» είναι τα συναισθήματα που νιώθουμε, όταν κάνουμε μια πράξη. Δηλαδή η χαρά ή η λύπη που συνοδεύει κάποιες ενέργειές μας δείχνει το αν έχουν πράγματι διαμορφωθεί κάποια μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας. Ο Σταγειρίτης φιλόσοφος, όπως είχε κάνει και αλλού, χρησιμοποιεί παραδείγματα, ώστε να κάνει πιο κατανοητή την άποψή του. Συγκεκριμένα λέει ότι:

α. Όταν ένας άνθρωπος κρατιέται μακριά από σωματικές απολαύσεις (εδώ βέβαια νοούνται οι κακές, οι βλαπτικές ηδονές) και αυτή την αποχή τη συνοδεύει ένα ευχάριστο συναίσθημα, αυτό σημαίνει ότι έχει διαμορφωθεί ένα μόνιμο στοιχείο του χαρακτήρα του και ο άνθρωπος αυτός είναι σώφρων. Αντίθετα, αν κάποιος δυσανασχετεί γι' αυτή την αποχή, αυτό σημαίνει πάλι ότι έχει διαμορφωθεί ένα μόνιμο στοιχείο του χαρακτήρα του: ο άνθρωπος αυτός είναι ακόλαστος («ὁ μὲν

γὰρ ἀπεχόμενος τῶν σωματικῶν ἡδονῶν ἀκόλαστος»).

β. Όταν ένας άνθρωπος αντιμετωπίζει όσα έχουν μέσα τους το στοιχείο του φόβου και αυτή την αντιμετώπιση τη συνοδεύει ένα ευχάριστο (ή τουλάχιστο όχι δυσάρεστο) συναίσθημα, αυτό σημαίνει ότι έχει διαμορφωθεί ένα μόνιμο στοιχείο του χαρακτήρα του και ο άνθρωπος αυτός είναι ανδρείος. Αντίθετα, αν κάποιος νιώθει δυσάρεστα με αυτή την αντιμετώπιση, αυτό σημαίνει πάλι ότι έχει διαμορφωθεί ένα μόνιμο στοιχείο του χαρακτήρα του: ο άνθρωπος αυτός είναι δειλός («καὶ ὁ μὲν ὑπομένων τὰ δεινὰ δειλός»).

Σύμφωνα λοιπόν με τον Αριστοτέλη, δεν είναι αρκετό να κρατάει κανείς μίαν ηθική στάση: για να δικαιούται, για παράδειγμα, τον ηθικό χαρακτηρισμό του σώφρονα, δεν είναι αρκετό να απέχει από τις σωματικές ηδονές, αλλά πρέπει επιπλέον να ευχαριστείται γι' αυτή την αποχή. Όπως φαίνεται στο χωρίο αυτό, ο Αριστοτέλης πιστεύει πως η σωφροσύνη δεν πρέπει να απαιτεί συνεχώς εσωτερικό αγώνα. Στον πραγματικά σώφρονα άνθρωπο η αρετή γίνεται πηγή ευχαρίστησης και χαράς. Και αλλού στο ίδιο έργο ο Αριστοτέλης τονίζει ότι αἱ κατ' ἀρετὴν πράξεις είναι ἡδεῖαι.

Ο Αριστοτέλης λοιπόν, στην αρχή του κειμένου συσχετίζει τα συναισθήματα που συνοδεύουν τις πράξεις με τους σταθερούς τρόπους συμπεριφοράς, με τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα (είτε αυτά είναι θετικά και συνιστούν αρετές είτε είναι αρνητικά και συνιστούν κακίες)· και στη συνέχεια περιορίζεται σε όσα από αυτά τα στοιχεία συνιστούν αρετές διατυπώνοντας το συμπέρασμα ότι «περὶ ἡδονὰς καὶ λύπας ἐστὶν ἡ ἠθικὴ ἀρετὴ» (η ηθική αρετή συνδέεται με τα ευχάριστα και τα δυσάρεστα). Ύστερα όμως από αυτό διατυπώνεται η θέση ότι (αν δεν υπάρχουν τα ηθικά κριτήρια και οι αντίστοιχες δεσμεύσεις) οι άνθρωποι προτιμάμε τις τιποτένιες και ταπεινές πράξεις, για να νιώσουμε την αντίστοιχη ευχαρίστηση, και απέχουμε από τις καλές, για να μη νιώσουμε το δυσάρεστο συναίσθημα που συνεπάγεται η εκτέλεση τους. Έτσι, διαπιστώνουμε ότι αρχικά διατυπώθηκαν οι θέσεις ότι: α. το ευχάριστο συναίσθημα (η ηδονή) συνοδεύει την πραγμάτωση της ηθικής αρετής και β. το δυσάρεστο (η λύπη) συνοδεύει τις μη ηθικές ενέργειες.

Στη συνέχεια όμως γίνεται η διαφοροποίηση: εξετάζεται το ευχάριστο και το δυσάρεστο συναίσθημα σχετικά προφανώς με τους ανθρώπους που δεν έχουν διαμορφώσει ηθικές ἑξεις. Έτσι, διατυπώνονται οι θέσεις ότι : α. κάνουμε τις τιποτένιες, τις μη ηθικές, πράξεις, για να δοκιμάσουμε ευχάριστα συναισθήματα

(«διὰ μὲν γὰρ τῶν ἡδονῶν τὰ φαῦλα πράττομεν»), και β. απέχουμε από τις καλές, από τις ηθικές, πράξεις, για να αποφύγουμε τα δυσάρεστα συναισθήματα («διὰ δὲ τὴν λύπην τῶν καλῶν ἀπεχόμεθα»). Αν συγκρίνουμε την αναφορά της ηδονής εδώ με εκείνη στην αρχή της ενότητας, γίνεται φανερό ότι πρέπει να διακρίνουμε μεταξύ "καλῶν" και "κακῶν" ηδονών: οι πρώτες συντείνουν στη διατήρηση της μεσότητας και του ορθού λόγου, ενώ οι δεύτερες έχουν το αντίθετο αποτέλεσμα. Η παιδεία λοιπόν καθιστά τον άνθρωπο ικανό να διακρίνει μεταξύ "καλῶν" και "κακῶν" ηδονών και να επιλέγει τις πρώτες.

Παρατηρούμε ότι ο Αριστοτέλης συνδέει στενά την ηθική με την ψυχολογία προβάλλοντας την άποψη ότι κάθε πράξη τη συνοδεύει ένα ευχάριστο ή ένα δυσάρεστο συναίσθημα (ή την ακολουθεί («ἐπιγινομένην»). Έτσι, κοντά στους όρους της ηθικής (ἐξεις, σώφρων, ακόλαστος, ηθική αρετή κ.ά.) χρησιμοποιεί και όρους της ψυχολογίας (ἡδονή, λύπη, αχθόμενος, χαίρων κ.ά.). Η σύνδεση αυτή δεν είναι τυχαία, αφού ο Αριστοτέλης είναι ο πρώτος που ασχολήθηκε συστηματικά με την έρευνα ψυχολογικών θεμάτων και από πολλούς θεωρείται θεμελιωτής της ψυχολογίας· έχει γράψει μάλιστα και πολλά σχετικά συγγράμματα με οξύτατες παρατηρήσεις. Ο αριστοτελικός συσχετισμός της αρετής με τα συναισθήματα είναι αντίθετος με τη νοησιαρχική αντίληψη του Σωκράτη για την αρετή (η αρετή είναι γνώση), ενώ την άποψη ότι τα συναισθήματα επηρεάζουν αποφασιστικά τη ζωή των ατόμων και των κοινωνιών την είχε διατυπώσει και ο Πλάτωνας: «νόμων δὲ περὶ διασκοπούμενων ἀνθρώπων ὀλίγον πᾶσά ἐστιν ἢ σκέψις περὶ τε τάς ἡδονὰς καὶ τάς λύπας ἔν τε πόλεσιν καὶ ἐν ἰδίῳ ἥθεσιν». Ο Αριστοτέλης όμως συστηματοποίησε περισσότερο από τον δάσκαλό του την εξέταση των συναισθημάτων και είδε τα συναισθήματα με λιγότερη, γενικά, αυστηρότητα από εκείνον.

B2. α) ἔξις : Η λέξη ἔξις παράγεται από το θέμα του ρήματος ἔχω (μέλλ.: ἔξω) και συγκεκριμένα από το θέμα σεχ- > heχ- > ἐχ- + παραγωγική κατάληξη -σις, η οποία δηλώνει ενέργεια. Η αρχική σημασία στα αρχαία ελληνικά της λέξης ἔξις είναι: το να έχει ή να κατέχει κανείς συνέχεια κάτι που το έχει αποκτήσει, δηλαδή σήμαινε την κατοχή (πβ. τη γνωστή φράση ἔξις δευτέρα φύσις = η ιδιότητα που αποκτήθηκε με τον εθισμό είναι μόνιμη και σταθερή, σαν να υπάρχει από τη φύση)· ή καλύτερα σήμαινε την προσπάθεια, τις ενέργειες για την απόκτηση. Αργότερα η λέξη σήμαινε την ιδιότητα που απέκτησε κάποιος μετά από επανάληψη. Η λέξη χρησιμοποιήθηκε από τον Αριστοτέλη για να δηλώσει τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα ενός ανθρώπου, που αποκτώνται με την

επανάληψη.

ἀρετή : Η λέξη ἀρετή (< ρίζ. αρ-) σχετίζεται ετυμολογικά με τις λέξεις *Αρης*, *αρείων*, *άριστος*, *ἀραρίσκω* (= ταιριάζω, προσαρμόζω), *αρέσω* (η πρώτη σημασία της *αρετής* ήταν η ανδρεία, η γενναιότητα στον πόλεμο). Οι φράσεις του κειμένου «πάσα αρετή» και «οὗ ἂν ἡ ἀρετή», τα παραδείγματα με το μάτι και με το άλογο και παρακάτω ο διαχωρισμός του ανθρώπου από αυτά, δείχνουν ότι η αρετή είναι μια ιδιότητα που αποδίδεται όχι μόνο στον άνθρωπο αλλά και στα ζώα και στα πράγματα - γενικά και στα έμψυχα και στα άψυχα. Έτσι, ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί εδώ τον όρο "αρετή" όχι με την έννοια της ανθρώπινης αποκλειστικά ηθικής ιδιότητας, η οποία απορρέει από κάποιες ενέργειες στο πλαίσιο του κοινωνικού βίου, αλλά με μια ευρεία σημασία: ως ικανότητα στον ανώτατο βαθμό, προτέρημα, αξιότητα έμψυχων ή άψυχων.

ἔργον : Βασική αντίληψη του Αριστοτέλη είναι ότι «ή φύσις οὐδεν ποιεῖ μάτην». Αυτό σημαίνει ότι η φύση ανέθεσε, κατά τον Αριστοτέλη, σε καθετί σ' αυτόν τον κόσμο ένα έργον, έναν συγκεκριμένο προορισμό. Υπάρχει λοιπόν έργον του οφθαλμού, έργον του ίππου, έργον του ανθρώπου, έργον του χεριού και έργον του ποδιού. Και στον Πλάτωνα διαβάζουμε: «ὄφθαλμόν ἐστὶ τι ἔργον;», «δοκεῖ τι σοὶ εἶναι ἵππου ἔργον;». Αλλού στα *Ηθικά Νικομάχεια* ο Αριστοτέλης θα μιλήσει για το έργον που επιτελεί ο κάθε επιμέρους «τεχνίτης» (αθλητής, αγαλματοποιός, κιθαριστής), παράλληλα με το έργον του ανθρώπου (που είναι «ψυχῆς ἐνέργεια κατὰ λόγον ἢ μὴ ἄνευ λόγου»).

β) Στο συγκεκριμένο απόσπασμα ο Αριστοτέλης διατυπώνει την άποψη του, πως οι έννοιες της αρετής, της έξης και του έργου συνδέονται άμεσα μεταξύ τους. Πιο συγκεκριμένα, είναι γνωστό από προηγούμενες ενότητες ότι οι αρετές έχουν χαρακτηριστεί έξεις δηλαδή μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα. Η έξη λοιπόν είναι το προσεχές γένος της αρετής. Όμως κάθε έξη είναι αποτέλεσμα όμοιων ενεργειών που επαναλαμβάνονται και αυτό σημαίνει ότι από την ποιότητα των ενεργειών εξαρτάται και η ποιότητα των έξεων, οι οποίες μπορεί να είναι και αξιόλογες και ανάξιες λόγου, και θετικές και αρνητικές - και καλές (π.χ. δικαιοσύνη, ανδρεία κ.ά.) και κακές (π.χ. αδικία, δειλία κ.ά.). Επομένως δεν είναι αρκετό να χαρακτηρίζονται οι αρετές έξεις, γιατί οι έξεις είναι δυο λογιών και πρέπει να προχωρήσουμε και να προσδιορίσουμε σε ποιαν από τις δυο κατηγορίες ανήκει η αρετή, ποια είναι η ποιότητά της («ποία τις»). Αναζητείται λοιπόν το γνώρισμα που διαφοροποιεί τις αρετές από τις άλλες έξεις, η ειδοποιός διαφορά. Και διαπιστώνεται από τον Αριστοτέλη ότι δεν πρόκειται για ένα αλλά για δύο γνώρισματα. Έτσι, μια έξη είναι αρετή, όταν:

α. κάνει τον άνθρωπο (ή το ζώο ή το πράγμα) που την έχει να βρίσκεται στην τέλεια κατάστασή του και

β. βοηθάει αυτόν (ή αυτό) που την έχει να εκτελεί με σωστό τρόπο το έργο που είναι προορισμένο γι' αυτόν (ή γι' αυτό).

Αυτά είναι τα δυο κύρια στοιχεία που διαφοροποιούν την αρετή (κάθε μορφή αρετής) ενός ανθρώπου, ζώου ή πράγματος από τις άλλες έξεις (είναι χαρακτηριστικό ότι στο αρχαίο κείμενο τονίζεται και στα δύο γνωρίσματα το επίρρημα εὖ)

Όσον αφορά τον προορισμό του κάθε πράγματος («τὸ ἔργον αὐτοῦ») κατά τον Αριστοτέλη η φύσις, η οποία οὐδὲν ποιεῖ μάτην (= τίποτε δεν κάνει στην τύχη), έχει αναθέσει σε καθετί που υπάρχει σ' αυτόν τον κόσμο ένα ἔργον, δηλαδή μια καθορισμένη πορεία με ένα συγκεκριμένο προορισμό. Όταν επιτελεστεί το έργο, το ον φτάνει στο τέλος του (= στην τελείωσή του). Είναι χαρακτηριστικό ότι το ρήμα «ἀποτελεῖ» που χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης για να προσδιορίσει την ουσία της αρετής, κλείνει μέσα του την έννοια του τέλους (ἀπό + τελῶ < τέλος), που είναι βασική στην αριστοτελική φιλοσοφία.

Για να γίνουν πιο κατανοητά τα γνωρίσματα που διαφοροποιούν την αρετή από τις άλλες έξεις και ο συσχετισμός της αρετής με τα πάντα, ἐμψυχα και ἀψυχα, ο Αριστοτέλης, λειτουργώντας επαγωγικά, δίνει δυο παραδείγματα, ένα από τα ὄργανα του σώματος και ένα από τα ζῶα («οἶον ἢ τοῦ ὀφθαλμοῦ πολεμίους»):

α. όταν το μάτι έχει αρετή, τότε και το ίδιο είναι σπουδαίο και επιτελεῖ τέλεια τον προορισμό του (βλέπει καλά).

β. η αρετή του αλόγου κάνει το ἄλογο και σπουδαίο και ικανό να επιτελεῖ τέλεια τον προορισμό του (να τρέχει, να μεταφέρει τον αναβάτη και να βοηθάει τον πολεμιστή μπροστά στους αντιπάλους).

Το συμπέρασμα λοιπόν που προκύπτει από την αποδεικτική διαδικασία είναι πως, όπως για όλα τα πράγματα αρετή είναι μια πολύτιμη ἔξη, έτσι και για τον άνθρωπο είναι η ἔξη με την οποία αυτός α) γίνεται τέλειος (ἀγαθός) και β) επιτελεῖ με τέλειο τρόπο τον προορισμό του. Το επίθετο ἀγαθός δεν έχει μόνο ηθική αλλά και αξιολογική σημασία. Σημαίνει καλός, ηθικός, ενάρετος, αλλά και σπουδαίος ή αξιόλογος.

B3. «Εἴκοσι χρόνια ἔμεινε ο Αριστοτέλης στην Ακαδημία να θυσιάζει δηλαδή ακόμη και τις πιο προσωπικές του απόψεις, αν είναι να σωθεῖ η ἀλήθεια»), σχολικό βιβλίο 1^η παράγραφος σελ. 141.

B4. σχεδόν : ἔχει, ἔξεων, ἀπεχόμενος

αχάριστος : χαίρων, χαίρειν

ασήμαντος: σημειῖον

ενδεής : δεῖ

πρόφαση: φησίν

διαμονή : ὑπομένων, μείναι

ἀρτιος: ἀρετῶν

τελεσίδικος: ἀποτελεῖ

δημαγωγός : ἤχθαι

καταδρομικό: δραμεῖν

Αδίδακτο κείμενο

Γ1.

Ἄνδρες στρατιώτες των Αθηναίων και των άλλων συμμάχων, ο αγώνας που πρόκειται να γίνει (ο επικείμενος) για τη σωτηρία και την πατρίδα θα είναι περισσότερο το ίδιο κοινός σε όλους για τον καθένα (μας) παρά για τους εχθρούς διότι αν τώρα νικήσουμε με τα καράβια είναι δυνατόν κάποιος να ξαναδεί την πόλη του που υπάρχει κάπου· δεν πρέπει όμως να χάνετε το θάρρος (σας) ούτε να παθαίνετε αυτό το οποίο (παθαίνουν) οι πιο άπειροι από τους ανθρώπους, οι οποίοι αφού έχασαν τις πρώτες μάχες έπειτα για πάντα έχουν την ελπίδα του φόβου ίδια με τις συμφορές. Αλλά όσοι παραβρίσκεστε από τους Αθηναίους ήδη είστε έμπειροι πολλών πολέμων και όσοι (παραβρίσκεστε) από τους συμμάχους, καθώς πάντοτε (εκστρατεύετε από κοινού), θυμηθείτε τα παράλογα (τα απροσδόκητα) στους πολέμους.

Γ2.

ἀγών : ἀγῶνας

ναυσίν : (ᾧ) ναῦ

ὅπερ : αἷσπερ

πρώτοις : προτέροις

σφαλέντες : σφαλεῖσι(ν)

κρατήσωμεν: κράτει

ἐπιδεῖν :ἐφορᾶν

πάσχειν :πείσεται

ἔχουσιν :σχοίην

μνήσθητε :ἐμνήσθησαν

Γ3. α

στρατιῶται : επιθετικός προσδιορισμός στο ἄνδρες

τῷ : δοτική προσωπική του ενεργούντος προσώπου στο απρόσωπο ρήμα ἔστι

ἄθυμειν : τελικό απαρέμφατο υποκείμενο στο απρόσωπο ρήμα χρή

τῶν ἀνθρώπων : γενική διαιρετική στο ἀπειροτάτοι

ταῖς συμφοραῖς : δοτική αντικειμενική στο ὁμοίαν

τῶν παραλόγων : αντικείμενο στο ρήμα μνήσθητε

Γ3. β

Ο πλάγιος λόγος επειδή η εξάρτηση είναι λεκτικό ρήμα θα γίνει με δύο τρόπους:

Α' τρόπος, με ειδική πρόταση.

ὁ Νικίας εἶπεν ὅτι εἰ κρατήσαιεν (εἰ κρατήσειαν) ταῖς ναυσίν, εἴη τῷ τῇν
ὑπάρχουσάν που οἰκείαν πόλιν ἐπιδεῖν.

Β' τρόπος, με ειδικό απαρέμφατο.

ὁ Νικίας εἶπεν εἰ κρατήσαιεν (εἰ κρατήσειαν) ταῖς ναυσίν, εἶναι τῷ τῇν
ὑπάρχουσάν που οἰκείαν πόλιν ἐπιδεῖν.

Πρώτοι με την πρώτη!